

POVODOM

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu
historiju

Broj 44, godina XXII
novembar, 2017. [str. 5-8]

© Monos 2017

Urbana tradicija Gračanice

Edin Šaković, MA

REDAKCIJSKA NAPOMENA: Općinsko vijeće Gračanica je na svojoj 8. sjednici, održanoj u maju 2017. godine, usvojilo Odluka o proglašenju Grada Gračanice, nakon čega je upućena inicijativa Vladi Federacije BiH za pokretanje procedure u cilju dodjeljivanja statusa grada općini Gračanica. U inicijativi je istaknuto da su ispunjeni svi preduvjeti propisani Zakonom o principima lokalne samouprave Federacije Bosne i Hercegovine. Na sjednici Vlade Federacije Bosne i Hercegovine, održanoj 20. jula 2017. godine u Sarajevu, Vlada je podržala inicijativu za donošenje Zakona o Gradu Gračanica, uputivši odgovarajući prijedlog Predstavničkom domu Parlamenta Federacije BiH. U okviru spomenute inicijative, priloženo je i historijsko obrazloženje sa kratkim opisom viševjekovne urbane tradicije Gračanice.

U povodu pokretanja navedene inicijative, u ovom broju našeg časopisa objavljujemo historijski dio obrazloženja inicijative, kojeg je priredio prof. Edin Šaković, MA.

“...Povijesno ishodište današnje Gračanice jeste srednjovjekovni **utvrđeni grad Soko**, čije se ruševine danas nalaze na strmome stjenovitom grebenu u istoimenom selu, 5 km sjeverno od centra grada. Soko se prvi put spominje u darovnom ugovoru sklopljenom 19. juna 1449. godine između kneza Radivoja Vrandučkog, brata bosanskog kralja Tomaša, te njegovog punca, slavonskog feudalca Nikole Veličkog. Iako se oko samoga utvrđenog grada razvilo i manje naselje, u kome se nalazio Radivojev dvor (današnja Stara džamija), kao i manji trg, istinskim se podgrađem Sokola može smatrati susjedna Gračanica, koja se oformila nepun sahat hoda južnije, na istoimenoj rijeci (danas poznatoj po imenu Sokoluša). **Ojkonim Gračanica** izveden je **od riječi grad**: rijeka Gračanica ili *Gradčanica*, kako se starinom spominje, formira se neposredno u podnožju utvrđenog

POVODOM

grada Sokola, od dvaju potoka koji otječu od izvora Ilidža i Vrela.

Područje današnje Gračanice je, međutim, bilo naseljeno i dosta ranije: tu zatičemo **tragove života** gotovo u kontinuitetu još od **prahistorijskih razdoblja**, preko **antike**, **ranog srednjeg vijeka** pa sve do danas. To potvrđuje gusta koncentracija arheoloških nalazišta: Korića Han (neolit, eneolit i rano brončano doba), Gučica, Vuknić i Pašalići (kasno brončano i mlađe željezno doba), Riječka, Ritašići i južni dio čaršije (antičko doba), padine brda Grič, Čiriš, Drafnići i duž lijeve obale Sokoluše (rani i razvijeni srednji vijek)...

Brojni arheološki nalazi ukazuju da je u gračaničkoj kotlini u ranijim razdobljima bosanskog srednjovjekovlja vjerovatno postojalo više manjih zaselaka, koji su u kasnome srednjem vijeku inkorporirani u jedinstveno naselje, odnosno seosku općinu po imenu *Gračanica*, do čijeg je formiranja došlo vjerovatno nakon otvaranja rudnika željeza koji je radio i u prvom stoljeću osmanske uprave. Kao selo sa rudnikom željeza Gračanica se spominje i u prva dva osmanska popisna deftera, iz 1528. i 1533. godine, koji su nastali svega nekoliko godina po osmanskome zaposjedanju ovih krajeva. To su i prvi neposredni pisani spomeni Gračanice.

Status gradskoga naselja Gračanica je **službeno stekla u augustu 1548. godine**, objavom novoga popisnog deftera, a na osnovu prethodno izdatog carskog ukaza Sulejmana Veličanstvenog. Gračanica je tu izričito navedena kao *kasaba*, urbano naselje sa povlasticama kakve su uživala gradska naselja i na Istoku i na Zapadu. Status grada (kasabe) za stanovnike gradskog područja Gračanice je u prvom redu značio da postaju slobodni građani, izuzeti od zemljišnih i drugih poreza koje su plaćali obični podanici u Osmanskom carstvu (raja), uz pravo bavljenja tzv. gradotvornim djelatnostima (trgovina i zanatstvo). Okviri kasabe su u početku obuhvatali tri mahale (sa 106 kuća), u kojima

je živjelo gradsko stanovništvo. Dio naselja (133 kuće) ostao je izvan okvira kasabe, te je službeno popisan kao "selo Gračanica". Oba dijela su bila neraskidivo povezana u funkcionalnom smislu, predstavljajući u stvarnome smislu jedinstveno naselje. Privrednom i urbanom ekspanzijom, tokom narednih desetljeća, službeni okviri kasabe su se širili i obuhvatali ostatke naselja. Na početku XVII. stoljeća kasaba Gračanica je obuhvatala osam mahala sa isto toliko džamija i mesdžida, te 422 kuće; dio naselja izvan okvira kasabe tada je brojao svega 36 kuća. Po broju stanovnika, Gračanica je bila ravna Donjoj Tuzli (današnja Tuzla), a sa 25 registriranih esnafa (zanatskih udruuga) bila je i središte zanatske proizvodnje čitavoga Zvorničkog sandžaka. Do tog perioda, postala je i važan upravno-administrativni centar: u Gračanici je, naime, bilo sjedište kadije, kao predstavnika sudske i upravne vlasti, a u područje njegove jurisdikcije je ulazilo cjelokupno područje, omeđeno rijekama Sprečom, Bosnom i Savom, te zapadnim obroncima Majevice.

Uprkos povremenim razdobljima stagnacije i privremenog opadanja, Gračanica je sve **do kraja osmanskog razdoblja** ostala **jedno od najznačajnijih gradskih naselja sjeverne Bosne**. Potkraj XVIII. i početkom XIX. stoljeća imala je čaršiju, kao zanatsko-trgovački dio naselja, te petnaestak mahala sa dvanaest džamija i desetak mekteba. Imala je i tri medrese, tekiju i više javnih i privatnih biblioteka, sahat-kulu i hamam, veći broj javnih česmi i vodovoda, kao i različitih drugih urbanih sadržaja. Bila je važan privredni, ali i kulturno-prosvjetni centar, sa razvijenom tradicijom obrazovanja i njegovanja pisane riječi. Osobito je bila razvijena trgovačka djelatnost: u gračaničkoj čaršiji je djelovalo par desetaka uspješnih trgovačkih kuća, u čaršiji je postojalo više od stotinu dućana, a Gračanica je bilo i mjesto održavanja dva velika vašara – proljetnog (7.-10. IV.) i jesenjeg (8.-10. XI.), sa kojima je započinjala i završavala sezona tradicionalnih godišnjih sajмова u

Ermin Okerić - Put

ovom dijelu Bosne. Osobit doprinos urbanom razvoju Gračanice tokom osmanskoga razdoblja dala je institucija vakufa, odnosno poznatih vakifa, kakav je bio znameniti Ahmed-paša Budimlija, zatim gradačački kapetani Osman i Murat, te veći broj drugih vakifa.

Dolaskom Austro-Ugarske, Gračanica 1883. godine dobiva **prvu modernu gradsku upravu** – gradsko vijeće sa gradonačelnikom, odnosno **gradskim poglavarstvom**. Gradska općina je obuhvatala područje grada, podijeljeno u šest administrativnih cjelina, na čelu sa muhtarima. Gračanica je ostala i upravno središte šireg područja – kotara Gračanica, koji je obuhvatao oko tridesetak okolnih naselja. Razdoblje austrougarske uprave je i period **snažnog urbanog razvoja grada**, osobito nakon izgradnje željezničke pruge i stanice, uređenja korita Sokoluše i izgradnje keja, te uređenja gradskog trga, kao i izgradnje većeg broja modernijih javnih i privatnih zgrada. **Od tradicionalne bosanske kasabe**

osmanskoga doba, Gračanica je **sve više primala izgled modernih srednjoeuropskih gradova** sa prijelaza dva stoljeća. Grad postaje i stjecište trgovaca i poslovnih ljudi, sa začecima industrijske proizvodnje. U to vrijeme, Gračanica je i istinska multikulturalna sredina, u kojoj žive pripadnici različitih etničkih skupina, te djeluje veći broj kulturnih i drugih udruženja.

Takav razvojni trend, iako u nešto sporijem intenzitetu, nastavljen je i tokom monarhističke Jugoslavije, osobito 1930-tih godina, kada dolazi do pravog **procvata građanske kulture i načina života**. U to vrijeme, Gračanica je središte prostranog sreza, koji je u jednom trenutku obuhvatao i dvije ispostave (Maglaj i Gradačac), a imala je i formalni status grada: u okvirima Vrbaske banovine, bila je jedan od svega deset administrativnih gradova (uz Banja Luku, Bihać, Derventu, Boscanski Brod...), dok su ostala gradska naselja bila u statusu varoši ili varošice. Takav status je zadržala i tokom kratkotrajnog perioda

Nezavisne države Hrvatske (1941.-1945.), kada uz kotarsku oblast i njene službe, djeluju i gradsko poglavarstvo, te institucija gradskog načelnika.

Po završetku Drugoga svjetskog rata, u novim društveno-historijskim i političkim okolnostima, Gračanica i formalno gubi status grada, iako i dalje ostaje važno administrativno središte, najprije sreza, a kasnije i općine. U prvih dvadesetak godina **socijalističke Jugoslavije**, Gračanicu zaobilazi opći razvoj industrije i prometnica, te grad i okolina stagniraju ili jako sporo napreduju, u odnosu na susjedna mjesta, poput Lukavca, Banovića, Živinica ili Tuzle. No, poslije osnivanja industrijskih prerađivačkih pogona, izgradnje asfaltnih cesta ka Doboju i Tuzli, a osobito zamahom tzv. male privrede u privatnom posjedu, **od početka 1970-tih godina**, u sveukupnom razvoju Gračanice se počinje opažati **veliki napredak**. Povećanje broja stanovnika i razvoj uslužnih djelatnosti uvjetovali su **ubrzani urbani i teritorijalni razvoj grada**, a savremena komunalna infrastruktura se razvija i u okolnim mjesnim zajednicama.

Od tada pa sve do danas, Gračanica se ubrzano širi, izgradnjom novih stambenih jedinica i javnih objekata u užem gradskom

području, širenjem industrijske zone, ali i srastanjem sa nekim susjednim, ranije izdvojenim naseljima (poput Pribave)...”

Summary

Urban tradition of Gračanica

NOTE BY THE EDITORIAL BOARD: At the 8th session in May 2017, the municipal council of Gračanica adopted the Decision on declaring the City of Gračanica, after which the initiative was addressed to the Government of the Federation of BiH to start a procedure of giving the status of a city to the municipality of Gračanica. The initiative noted that all of the requirements of the Law on local self-government principles of the Federation of BiH had been met. At the session of the Government of the Federation of BiH held on 20 July 2017 in Sarajevo, the Government supported the initiative to pass the law on the City of Gračanica and addressed the proposal to the House of Representatives of the Parliament of the Federation of BiH. Attached to the initiative is the historical explanation with a brief description of the centuries-long urban tradition of Gračanica.

On the occasion of this initiative, this number of “Gračanički glasnik” published the historical part of the initiative explanation prepared by Professor Edin Šaković, MA.